

MEBÂHİS Fİ-İ'ĀZİ'L-KUR'ÂN

Mustafa Müslim, Dâru'l-Menâre, Cidde/Suudi Arabistan 1988/1408,
I. Baskı 290 s.

*Ekrem GÜLŞEN**

Özgün adı “*Mebâhis fî-î'âzî'l-Kur'ân*” olan eser, müellifin Ezher Üniversitesinde hazırladığı doktora çalışması esas alınarak hazırlanmıştır. Yazar bu kitabında 56 kaynak kullanmıştır.

Kitapta, Kur'ân'ın i'câzı giriş ve iki bölümde incelenmiştir. Giriş bölümünde Hz. Peygamber (sav.) ve diğer peygamberlerin mucizeleri araştırılmıştır. Birinci bölümde Kur'ân-ı Kerim'in i'câzının tarihi gelişimi anlatılmış, ikinci bölümde ise i'câza ilişkin meseleleri incelemiştir.

Müellif kitabın önsözünde, Yüce Allah'ın insanı diğer mahlukatına üstün olarak yaratıp, mükerrerem kıldığını ve bu üstünlüğün insanın ahsen-i takvim üzere (İn, 95/4) yaratılması, iyi ve kötüye istidatı olan bir meleke ile donatması, gönlünde tasarladığını tabir etme (Rahman, 55/ 1-4) kudreti vermesi, bilmediğini öğrenip tahlil etme (Alak, 96/5; Bakara, 2/21; Lukman, 31/20) gücüne kavuşması ve bu bilgi ışığında kendisine seçme hürriyeti verilmesi olduğunu ifade etmiştir.

Mucize konusunu müstakil bir başka başlık altında inceleyen müellif, ne Kur'ân'da ve ne de sünnet-i seniyyede mucize ıstılahının kullanılmadığını, bu kavramın ikinci asrın sonları ve üçüncü asrın başlarına doğru şekillendiğini aktarmaktadır. Bu ıstılah yerine Kur'ân'da “el-Âye” (En'âm, 6/109), “el-Beyyine” (A'raf, 7/73) kelimeleri, bazen de “el-Burhân” (Kasas, 28/32), “Sultân” (İbrahim, 14/10) kelimelerine yer verildiğini vurgulamaktadır. Ardından mucizenin lugavi ve ıstılahi manaları ile onun şartlarını sıralayan yazar, peygamberlerin elinde mucizelerin gerçekleşmesinin akla uygun olduğunu

* Dr., Sakarya Ü. İlahiyat F. Arap Dili ve Belagati, egulsen@sakarya.edu.tr

nu zikrederek şöyle demektedir: Suyu mutlak yokluktan var eden, onu bir insanın parmakları arasından çıkarmaktan mı aciz kalacak?.

Aynı şekilde çekim kanununu evren ve yıldızlar için yaratıp ağır cisimlerin merkezi yönde düşmesi kanununu kâinata yerleştiren yaratıcı, bazen bu kanunu ortadan kaldırmaya muktedir olamaz mı? İnsanlar arasından seçilmiş birisi ile bunun vuku bulması bir mucizedir ve risâletin ilâhi kaynaklı olduğunun delilidir. Kur'ân'ın insanlardan onun benzerini istemesinin ardında bu kitabın Yüce yaratıcının kitabı olduğunu bütün mahlukata bildirmesi, gönderilen elçinin Rabbin'den haber verdiğini, gönderdiği emir ve yasakların insanlar için kurtuluş reçetesi olduğunu vurgulamaktadır.

Yazar, başka bir başlık altında diğer peygamberlerin mucizeleri ile Hz. Peygamberin mucizelerine yer vermektedir. Peygamberlerin diğer insanlardan beden ve konuşma itibariyle bir farkının olmadığını, onu diğer insanlardan ayıran özelliğin Rabbi ile kullar arasında elçiliğinin doğruluğunu gösteren bir alamete gerek olduğunu vurgulayarak, işte bu farkın mucize olduğunu ve bunun peygamberlere has bir özellik olduğunu söylemektedir. Mucizenin bazen onlara ilk görevlendirmede -Hz. Musa'ya (Neml, 27/8-12) verildiği gibi- verildiğini, bazen de kavmi onu yalanladıktan sonra ondan mucize istemeleri ile de – pek çoğuna verildiği gibi (Hûd, 11/35; Şuarâ, 26/153-159)- gerçekleşebildiğini aktarmaktadır. Bunun zamanı, mekanı ve onda Peygamberlerin rollerini ise Yüce Allah'ın belirlediğini zikretmektedir. Geçmiş peygamberlerin mucizelerine bir göz attığımızda Cenab-ı Hakk'ın hikmeti gereği elçilerine verdiği mucizelerin daha kuvvetli ve verimli olmaları için onların cemiyetlerinin en ileri oldukları hususlarda olmasını takdir buyurduğunu, bu hikmete binaen Nuh (as.)'a verilen mucizenin badiyeye uygun fakat garip, Mısır'a gönderilen Hz. Musa ile tıp alanında mesafeler kat etmiş çevreye gönderilen Hz. İsa'ya (as.) verilen mucizeler de bu kabilden olduğunu aktarmaktadır. Hatemü'l-Enbiya Muhammed (sav.)'in mucizesi ise geldiği muhitte belâgat ve fesahat ileri seviyede olduğundan onun en önemli mucizesi beyan sahasında, dolayısıyla Kur'ân olduğunu belirtmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'deki tehaddi miktarına da değinen müellif, cumhurun görüşü olan Kur'ân'dan herhangi bir surenin benzerinin getirilemeyeceği (Yunus, 10/38-39; Bakara, 2/23-24) fikrini benimsemektedir. Bunu tercih sebebini ise müellif, ilgili tehaddi âyetlerinde sure kelimesinin nekra olarak geldiğini, böylece Kur'ândaki uzun-kısa bütün surelere teşmil edileceği tezi ni savunmaktadır. Bazı Mutezile alimlerinin Kur'ân i'câzının, onun tümüne

şamil olduğunu savunduklarını, bu görüşün tehadî âyetlerinin tederrücüne ters düştüğünü ifade etmektedir. Yine diğer bir taifenin Kur’ân’ın azının-çoğunun (Tûr, 52/34) mucize olduğunu, bu meyanda bir sureye bağlı kalınamayacağı tezini savunduklarını belirtmektedir. Kur’ân’ın i’câzının tarihi gelişimini incelerken “mucize” kavramının Arap literatürüne ikinci asırda Mutezîlî alimlerden Vâsıl b Atâ (ö. 131/748)’nın “Kur’ân’ın i’câzı onda zati bir şey değil, Cenab-ı Hakkın insanları ondan sarf etmesi iledir...” sözü üzerine başladığını, yine Mutezile alimlerinden Nazzâm’ın (ö. 231/845) aynı fikri benimseyip devam ettirmesi ve ardından bu kavramın İslâmî literatüre “sarfe” olarak girdiğini söylemektedir.

Yine müellif o asırda ortamın “sarfe” diyenlere bırakılmadığını, Nazzam’ın talebelerinden Câhız’ın (ö. 255/869) onun bu tezini reddettiğini, aynı şekilde Ebû Bekir es-Sicistânî (ö. 316/928), Ebû Zeyd el-Belhî (ö. 322/869) ve Ebû Bekir İbnu’l-İşhid (ö. 326/937) gibi alimlerin bu konuyu incelediklerini belirtmektedir. Ayrıca İbn Kuteybe’nin (ö. 306/918) konuyu *Te’vîlu müşkili’l-Kur’ân* isimli kitabında, müfessir et-Taberî’nin (ö. 310/922) ise tefsirinde işlediğini belirten müellif, konu ile alakalı müstakil eserlerin de telif edildiğini söylemektedir. Bu konuda ilk müstakil çalışmanın el-Vâsiti (ö. 306/918) tarafından *İ’câzu’l-Kur’âni’l-Beyânî* isimli eser ile başladığını belirtmektedir.

Müellif, üç kısma ayırdığı birinci bölümde ilk olarak mutezile kaynaklarında i’câz konusuna yer vermektedir. Konu ile ilgili ilk çalışmanın Rummânî’nin (ö.384/994) *en-Nüket fi-i’câzîl-Kur’ân* olduğunu, mezkûr müellifin i’câz vecihlerini yedi olarak tespit ettiğini ifade etmektedir. Onun bu vecihlerin içinde sarfeye de yer vermesini tenkit etmektedir. Yine i’câz konusunun Mutezîlî tefsirciler tarafından da ele alındığını aktaran yazar bu hususta Zamahşerî’nin (ö. 538/1141) ismini zikretmektedir.

Bu arada sarfe konusuna ve bunun menşesine de değinen müellif bunların; Nazzam, Şerif el-Mürteza (ö. 436/1044) olduğunu, İbn Hazm (ö. 456/1063) ve İbn Sinan el-Hafecî (ö. 466/1073) gibi alimlerden de bu kabil bilgilerin nakledildiğini aktarmaktadır. Bu alimlerin “sarfe” konusunda iki farklı tutum sergilediklerini aktaran müellif, onların iddialarını akli ve nakli delillerle reddetmektedir.

İkinci kısımda yazar Ehl-i sünnet alimlerinin bu husustaki fikirlerini aktardıktan sonra, “sarfe” konusunda Mutezîlî alimlerin yoluna benzer bir yol

takip ettiklerini, bunu ekseri Arap edebiyatından (şiiir, hutbe, nesir) bir örnek alıp, edebi sanatlarının incelenmesi sonrası Kur'ân'da bulunan edebi sanatlarla karşılaştırılması, Kur'ân'ın onlara üstünlüğü, beşer gücünün buna yetmeyeceği vb. delillerle reddi cihetine gidildiğini söylemektedir. Ardından kelimelerinden Hattâbî (ö. 288/900) ve Bakillâni'nin (ö. 403/1012) konuyu müstakil olarak ele alan kitaplar telif ettiklerini, özellikle Bakillâni'nin çalışması üzerinde uzunca durduktan sonra, onun i'câz vecihlerini üç madde altında şu şekilde açıkladığını belirtmektedir:

1. Kur'ân gaybten haber vermiştir. Dolayısıyla bu insanın başarabileceği bir şey olmayıp, bunlar birer mucizedir.

2. Peygamberimizin yaşadığı çevre onun okuma yazma bilmediğini bildirdi, peygamberlikten önceki dönemde de onun eskilerin tarihlerini bilmediğini de malum olup risalet sonrası, bu tarihleri bildirmesi onun Peygamber olduğuna delalet eden bir mucize olduğunu söylemektedir.

3. Kur'ân'ın üslubu, ibaresi ve kelimelerinin ard arda sıralanışı belagat ve edebiyat açısından gayet üstün bir şekilde olması karşısında alimlerin aciz kaldığını aktararak, bunu on kısma ayırır ve her bölümle ilgili misaller vererek konuyu incelemektedir. Yine Cürçânî'nin (ö. 471/1078) diğer alimlerin aksine mana i'câzı üzerinde durduğunu, bazı müfessirlerden Ebû Hayyân (ö. 745/1345), Ebû's-Suûd (ö. 982/1547) ve Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) bu konuyu tehadî âyetlerinde ele aldığını, İbn Atıyye (ö. 546/1151), Kurtubî (ö. 671/1273) ve Âlûsî (ö. 1270/1853) gibi müfessirlerin ise mukaddime sadedinde i'câz konusuna yer verdiklerini belirtmektedir.

Bu bölümün son faslında ise müellif muasır alimlerin i'câz araştırmalarına değinmektedir. İlk olarak Mustafa Sadık el-Rafî'nin (ö. 1356) *I'câzul-Kur'ân ve'l-Belâgatü'n-Nebeviyye* isimli kitabını zikrederek, Rafî'nin i'câz konusunda lafızlar ve vurgu (ses yönü) üzerinde durduğunu aktarmaktadır. Ardından Abdullah Dıraz'ın (ö. 1938) *en-Neben'l-Azîm* isimli kitabından i'câz hakkındaki lügavî, ilmi ve teşrî görüşlerine yer vermektedir. Yine bir muasır yazar olan Seyyit Kutup (ö. 1966)'un bu husustaki fikirlerine başvurarak *et-Tasviru'l-Fennî fi'l-Kur'ân* ve diğer çalışmalarından iktibaslar yapmaktadır.

İkinci bölümde Kur'ân'da i'câz vecihlerini ele alan müellif konuyu dört başlık altında incelemektedir. Bunlar: Beyâni i'câz, fenni i'câz, teşrî'i icâz ve gaybî i'câzdır.

İlk başlık altında müellif, Kur'ân'ın fesahat ve belagatını, nazmını ve üslubunu incelemiştir. Fesahat ve belagatın lugavi ve ıstılahî tarifleri yapılarak bazı belagî sanatlarla ilgili (kasır, tetmim, teşbih) Kur'ân âyetlerinden misaller getirilmektedir. Mesela, teşbih sanatına Yûnus suresinin 10/24 âyeti misal olarak verilerek, âyette ardı ardına on cümle kullanıldığını, hepsinin birbiriyle bağlantılı olduğunu, eğer biri yerinden alınacak olsa teşbihin bozulacağını, çünkü âyetteki teşbihten maksadın dünyanın süratlı zevali, nimetlerin faniliği ve insanların bunlara aldanmaları olduğunu vurgulamaktadır.

İkinci başlık altında Kur'ân'ın nazmı araştırılmıştır. Bundan maksadın onun harflerinin, kelimelerinin ve cümlelerinin birbiri ile uyumu, insicamı ve her şeyin yerli yerinde kullanılması olduğu vurgulanmaktadır. Kur'ân'ın nazmına göz gezdiren Kur'ân ibareleri ile anlatmak istediği mana arasında tam bir insicam olduğunu görecektir. Mesela, Yakup'un (as.) oğlu Yusuf (as.)'a üzülməsi (Yusuf, 12/85), diğer evlatlarına garip/tuhaf geldiğinden ve onun yerini dolduramadıklarından, Cenâb-ı Hakkın onlardan naklen kullandığı kelimelerin tamamı Arapça'da çok kullanılmayan garip kelimelerden oluştuğunu söylemektedir.

Üçüncü başlık altında müellif, Kur'ân'ın eşsiz üslubu üzerinde durarak, onun fazilet ve mükemmelliğin bütün türlerini bünyesinde buluşturan ulvi bir kelim olduğunu belirterek bunlardan örnekler sunmaktadır. Mesela: Kur'ân'ın herhangi bir olayı anlatırken onu tasvirî olarak anlattığını ve onu okuyan veya dinleyen hadise canlı imiş gibi olayı yaşadığını (Hac, 22/73; Zümer, 39/66-67) Kur'ân'dan deliller getirerek aktarmaktadır.

İkinci bölümün ikinci faslı ise fenni keşiflerle ilgilidir. Müellif, konunun detayına geçmeden önce, fenni tefsir metodolijisine bazı kayıtlar koymaktadır ve müfessirin bu şartlara bağlı kalmasını istemektedir. Bu hususa geçmişte bazı müfessirlerin önem vermediklerini, dolayısıyla bu kabil âyetlerin tefsirinde ifrat ve tefrite kaçtıklarını söylemektedir. Müellif mezkûr şartları kısaca şöyle sıralamaktadır:

1. Kur'ân bir hidayet kitabıdır, (Zâriyât, 51/56-58) onun için temelde bu hedef göz önünde bulundurulmalıdır.
2. İfrat ve tefritten kaçınılmalıdır.
3. Kur'ân üslubunun leyin/yumuşak ve bazı kelimelerinin birkaç veche ihtimali olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

4. Tefsirde yalnız kesinleşmiş fenni hakikatlerden söz edilmelidir.
5. Âyeti yalnız bir fenni hakikate hasretmemelidir.
6. Kur'ân âyetleri ile fenni hakikatler arasında zıtlık olmadığı bilinmelidir.
7. Doğruların araştırılmasında Kur'ân'ın metoduna uyulmalıdır.

Müellif fenni tefsirle ilgili kayıtları bu şekilde sıraladıktan sonra, Kur'ânda haber verilen bazı fenni keşiflere örnekler vermiştir. Bunları icmalen şöyle sıralayabiliriz: Astronomi (gökler, güneş, ay, yıldızlar), jeoloji (yeryüzü, dağlar), deniz, meteoroloji (rüzgarlar, bulutlar, yağmur, gök gürültüsü ve şimşek), hayvanlar, insan, biyoloji (rahim ve ceninin oluşumu), daktiloskopi (parmak izleri), cildiye, fizik (hava basıncı, havadaki oksijen) vb. konulardır. Modern ilmin ışığı altında ayetlerin daha iyi anlaşılması için yapılan tefsirler, verilen metoda bağlı kalınarak ve makul ölçüler içerisinde ele alınmaktadır.

Biz burada her maddeyi ele almanın uzun süreceğini düşünerek, bir misal verip hem konunun inceleniş metodunu ve hem de bu faslın özünü vermiş olacağız. Mesela, cildiye konusuna Nisa, 4/56 âyetini örnek olarak veren ve Kur'ân hidayetinden yüz çeviren inkarcıların ahiretteki halini belirten “*O âyetlerimizi inkar edenleri yakında bir ateşe sokacağız. Öyle ki, deriler piştikçe azabı tatsınlar diye onlara başka deriler vereceğiz*” âyetinde doktorlar, cilddeki yaranın yüzeysel olması ve içeriye nüfuz etmemesi halinde acının daha şiddetli olacağını, içeriye nüfuzu halinde ise bunun aksine acının zayıf olacağını belirtiyorlar. Onun için insan bedenindeki bir yanığın cildin altına nüfuzu halinde kişinin bunu daha çok hissedip, elem duyacağını belirtiyorlar. Müellif, işte bu işareti de âyetin sonundaki “*deriler piştikçe azabı tatsınlar diye onlara başka deriler vereceğiz*” cümlesinden anlıyoruz demektedir.

Üçüncü fasılda, Kur'ân'ın teşriî yönünü ele alan müellif, bu konuda özetle şöyle demektedir: Hiçbir medeniyet ve gelişmişlik emaresi olmayan ve tamamen ibtidâî kanunlarla yaşayan Arap yarımadasında insanların akide, miras, aile hayatı, ahlak vb. gibi beşerin ihtiyaç duyduğu bütün hayatı ihata eden medeni nizamların ve düzenli bir toplumun o kitaptan zuhur ettiği, keza, İslâm'da olan ve Kur'ân'ın tazammun ettiği bu nizamların, Hz. peygamberin onu Cenâb-ı Haktan aldığı ve onun peygamberliğine açık bir delil teşkil ettiği vurgulanmaktadır.

Teşriî i'câz konusu ise akide, hukuk ve ahlak olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir.

Bu bölümün dördüncü ve son faslında Kur'ân'ın gaybi i'câzı üç başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar:

1. Kur'ân'ın geçmişten haber vermesi,
2. Kur'ân'ın şimdiki zamandan haber vermesi,
3. Kur'ân'ın gelecekte haber vermesidir.

Hz. Peygamberin hiç okuma yazması olmadığı, kimseden bir şey öğrenmediği ve ümmi olduğu halde geçmiş milletlerden haber vermesi Kur'ân'ın mucizelerinden birisidir. Mesela, Kur'ân'ın Nuh (as.) (Hûd, 11/43) ve Yûsuf (as.)'ın kıssalarının ardından (Yûsuf, 12/102) bunların gaybi haberler olduğunu ve Peygamberlere vahyedildiğini vurgulaması kaynağının ilahi olduğunu göstermektedir.

Aynı şekilde Hz. Peygamber zamanında meydana gelen bazı olayları Kur'ân'ın haber vermesi -ki bu hadiselerin pek çoğu Allah düşmanlarının onun ve Müslümanlar aleyhine kurdukları hile ve tuzaklarını açığa çıkarmasıdır- yine bu kabildendir.

Peygamberlerin haber verdiklerinin doğru olduğunu anlayan Allah düşmanları Kur'ân hükümlerinin pek çoğunu ellerindeki Tevrat'a mutabık olduğunu görünce, Tevrat'taki hükümleri tahrife yöneldiler, işte Kur'ân (Mâide, 5/41) bunu haber vermektedir.

Kur'ân'ın istikbale dair bildirdiği gaybi haberler ve hadiseler olduğu gibi çıkmıştır. Mesela, Bizaslılar'ın İranlılar'la harbi ve onlara galip (Rûm, 30/2-4) geleceği, Kur'ân metninin muhafaza edileceği (Hicr, 15/10), İslâm'ın muzaffer olup Mekke'nin fethedileceği (Fetih, 48/27) vb. gibi konular misallerle bu kısma örnek olarak verilmektedir.

Okuması yazması olmadığı halde, bu bilgileri bir yerden öğrenmesi de mümkün olmadığına göre, Hz. Peygamberin birtakım hadiselerin olacağını bildirmesi, bunları onun ancak Allah'tan alıp tebliğ ettiğinin açık bir delilidir, demektedir.